

כפי שלפעמים תדירות קרובי המשפחה של הבעל והאשה גורמים לירי קטטה ולידי פרוד-הדעות בין הזוג, יכול הבעל לאמר: אין רצוני, שאחיותיך וקרוביך יבואו אצלי (1). אבל אין הוא יכול לכופה, שלא תלך לבית אביה ולבני משפחתה לפחות אחת לחדש, שהרי אינה בבית-הסוהר עד שלא תצא ולא תבוא (2). כנגד-זה יכולה האשה גם-כן לאמר: אין רצוני, שקרוביך ובני משפחתך יבואו אצלי, כשהם מרגילים עמה קטטה (3).

ח. הבעל מזכה לאשתו בשמו ובמדרגת יחסו. למשל, כהן שנשא ישראלית היא עולה עמו למדרגת כהנה וזוכה במתנות כהנה ובכל עליותיו של הבעל, אפילו לאחר מותו, כשיש לה בנים ממנו (4). ולהפך, אין האשה יורדת עמו ואינה מפסידה את מדרגתה על-ידי הנשואין. למשל, בת כהנת שנשאת לישראל פוטרת את ולדה מפדיון בכור (5), מפני שלא פקע ממנה יחוס הכהנה משנשאת לישראל. כיוצא בו אם תורה לבית אביה לאחר מות בעלה ישראל או לאחר גרושין היא אוכלת בתרומה האסורה לזרים (6). לפעמים, אדרבה, האשה מזכה במדרגת יחסה את בעלה, כגון בעל ישראל אוכל בתרומה על-ידי אשתו וגם נוטל מתנות כהנה בזכות אשתו (7).

בנשואין שבין מדרגות שונות, כגון בן-חורין שנשא שפחה אין הבך חורין מאבד את זכותו ואין הוא יורד למדרגות עבדות, אלא, אדרבה, השפחה יוצאת על-ידי כך לחרות ונעשית בת-חורין (8). אמנם ההשתחררות באה על-ידי עצם מעשה הנשואין, שהוא סמן של השתחררות; אף-על-פי-כן עובדה היא שאין העבד מוריד את הבן-חורין, אלא שבן-חורין מעלה את העבד. בכלל על-ידי נשואין שבין משפחות מיחסות ומשפחות פסולות אין המיחס נגמם על-ידי הפסול. למשל, כהן שנשא פסולה לא אבד בשביל זה יחוס כהנתו לעולם (9).

פרק ב

חיוב הנדוניה

המנהג לתת לבת לנשואיה נדוניה יש לו יסוד מוסרי בחיי המשפחה.

(1) כתובות, ע"ב; ש"ע, סמן ע"ד, ס"י.

(2) לשון הרמב"ם, פ"ג מה"א, ה"א.

(3) שם, רמב"ם וש"ע.

(4) יבמות, ס"ט.

(5) בכורות, מ"ז.

(6) ויקרא, כ"ב, י"ג.

(7) חילוקין, קל"ו.

(8) יו"ד, סמן רמ"ז, סעיף ס"ט. וצ"ע אה"ע, סמן ד.

(9) אה"ע, סמן ז, סעיף י"ג. בדבר סמי-משפחה של הבעל והאשה לא היתה שאלה זו

המטיל חובה על האב ליחד לבתו בחייו אותו החלק מנכסיו שהיה נותן לה בתורת ירשה לאחר מותו; במקום שהבנות יש להן דין ירשה, כגון בדיני רוסיה, נוסדה גתינת נדוניה לבת בין הבנים מלכתחלה על תורת הירשה, באופן ששעור הנדוניה שהבת נוטלת צריך להיות במדה של חלק הירשה שמגיע לה על-פי דין – ובכל-אופן לא יותר מכפי שהיתה נוטלת בירשתה לאחר מותו (1). במקום שהבת לא היתה יורשת נחלה, כגון בדיני רומא, שִמשה הנדוניה אמצעי טוב ביותר כדי למלא על-ידי-זה את רצונו הטבעי וחובו המוסרי של האב ביחס לבתו להנאותה מנכסיו ורכושו (2).

בדינינו, שאין הבת יורשת נחלה בתורת ירשה, התפתח גם-כן משג הנדוניה בתור חובה מוסרית טבעית, שאינה יודעת גבולים של חקים והגבלות משפטיות. רשמים מן המנהג, שהאב נותן לבתו לנשואיה חלק מנכסיו בתורת מתנה, יש למצוא בתקופה הקדומה של ההיסטוריה הישראלית (3). אלא שהחלק הקדום, שהיה אוסר העברת נחלה משבט לשבט, היה מונע בשביל התפתחות הנדוניה. שהרי על-ידיה נגרמה הסבת נחלה; וכשהיתה הבת לפעמים יורשת נחלה, היתה מִכרחת להנשא למשפחת מטה אביה או שהבעל היה נספח למשפחת אשתו לפי דעת יש-אומרים (4). מטעם זה לא היתה הבת יכולה לטול בנדוניה אלא או מעות מזמן או מטלטלים: הראשון היה יקר-המציאות, והשני לא היתה לו חשיבות גדולה בשעה שכל רכושו של אדם לא נצטמצם אלא בקרקעות, בזמן שהעם ישב „איש תחת ותחת תאנתו“ בזמן בית שני, כשלחלוקת השבטים לא היה כבר כל זכר, שוב לא היה כל מעצור להתפתחות בנדוניה; ולא עוד, אלא שמנהג זה נתחזק בתור חובה קבועה כאחת מתקנות הסופרים (5). תקנה זו נחלשה על-ידי תקנה אחרת, המִיחסת לסופרים, שהבעל יורש את אשתו (6): על-ידי ירשת הבעל

עולה לפני הקדמונים. ובספרי-היוחסין אנו מוצאים, שהאשה מתיחסת על בעלה. ואמרו: משפחת-אב קרויה משפחה ואין משפחת-אם קרויה משפחה. ובכל חקי העמים האשה מתיחסת על בעלה, חוץ מדיני צרפת, שנוטים בעניו זה במקצת כלפי זכות האשה. וצִין Roguin, Nom de la femme, § 125

(1) בדיני רוסיה אין הבת נוטלת בנדוניה יותר מחלק היד בנכסים ולא גידי וחלק הח' מנכסי דיני. כשיש לה אחים, הינו – ממש כחלק ירשתה.
(2) שעור הנדוניה לא היה מִבצל ברומא, אלא הכל לפי רצונו של האב, ומה יש לדין, אדרבה, שאין הנדוניה באה אצלם בתורת ירשה. נחלקו דיני רומא, אם הבטחת נדוניה חשובה חובה, שאין האב יכול לחזור בו שוב, או לא. עקר תכלית הנדוניה ברומא היה כדי להקל על הבעל הוצאות הבית onera matrimonii (אותו הטעם שבגמרא: „משום ריווח ביתא“); אולם יש מדיני רומא הסוברים, שלא המזונות של האשה עקר כאן, אלא בכלל מצבה של האשה בבית וערבה, שעל-ידיה שתשתתף בתמיכת הבית יהיה מצבה יותר בדרך-כבוד (בהערה (Windscheld, Pand., III, § 442).

(3) שוטטים, ט.

(4) במדבר, ל"ו, י; זורא, ג. וצִין גובק, § 9.

(5) כתובות, נ"ב; רמב"ם, פ"כ מה"א, ה"א.

(6) רמב"ם, פ"כ מה"א, ה"ב.

ימנע האב מלפזר הרבה נדוניה לבתו, מכיון שלאחר מותה לא תשוב הנדוניה לא לאביה ואף לא לבניה יורשיה האמתיים, אלא לבעלה שנעשה לאחר מות האשה איש זר. ואף-על-פי שהבנים יורשים את אביהם לאחר מותו, אבל בהיות שהיה נהוג אצלם לקחת הרבה נשים, לא היה אסור לפי הדין שום יפוי-כח ליורשי אשה שהכניסה הרבה נדוניה על יורשי אשה אחרת שלא הכניסה כלום; כלם לקחו חלק כחלק ונמצאת הנדוניה עוברת סוף-סוף לזרים. כדי למנוע בעד העול הזה עמדו ותקנו תקנה אחרת הנקראת „כתובת בנין דכרין“ (1). יסודה של תקנה זו הוא, שהנכסים שהכניסה האשה לבעלה בנדוניה עוברים בירשה לאחר מותה של האשה לבניו שנולדו לו ממנה ולא לשאר בניו שיש לו מאשה אחרת – באופן שאין הבעל נעשה אלא אפיטרופוס על נכסי אשתו שמתה בחייו ואין הוא יורשה אלא בכח, אבל בפעל בניה הם היורשים של נכסי אמם. תקנה זו, שבאה במדה ידועה להחליש את ירשת הבעל, באה מצד אחר לחזק את מנהג הנדוניה, שהרי זה בזה תלוי: מכיון שהנכסים חוזרים ליורשי האשה, שוב אין חשש לתת נדוניה לבעל. בהמשך הזמן קצבו חכמים קצבה ידועה לשעור הנדוניה והיא „עישור נכסין“ (2). קצבה זו היתה נחשבת לחובה על האב וגם על האחים כשמת האב ואפילו כשהנכסים מועטים ואין להם לאחים בירשתם כלום. באופן זה נעשתה „זרגסת“ הכת בפעל גדולה מירשת הבנים. והבת, אף-על-פי שלהלכה אינה בתורת ירשה, נעשית למעשה יורשת. אמנם בתקופת האמוראים לא נמנעו חכמים מלמחות נגד תקנה זו הבאה לעקור דין תורת משה (3); אבל דבריהם, שהיו דעות יחידים, לא היו נשמעים: הלכות החיים גברו על הלכות הכסורה.

כשהשיא האב בת בחייו, יכולים בתי-הדין להגבות מן היורשים ליתומה אחר מות אביה לנדוניה כשעור שנתן לבנותיו בחייו, אפילו יותר מ„עישור נכסין“; ואם אינו ידוע כמה נתן, אומדים בית-דין דעת האב וטבעו, או שפוסקים לה עישור נכסין (4). אף עני שבישראל היה פוסק נדוניה לבתו, וגבאי צדקה גבי הם היו פוסקים לא פחות מהמשים וזו לבתולה. פסיקת הנדוניה כחה יפה בהבטחת דברים בעלמא ואינה צריכה שטר, שהם הם הדברים הנקנים באמירה (5). אולם נהגו בעולם לכתוב שטרות מיוחדים לזה, שנקראים „שטרי פסיקתא“, ובזמן הגאונים היו קוראים לנדוניה בסתם „פסיקתא“ – על-שום הסכום שפוסק אבי הכלה לתת לחתן, שעל-פי

(1) משנה כתובות, פ"ד, מ"י.

(2) גמרא שם, ס"ח: רמב"ם, פ"ב מה"א, ה"ג: שו"ע, ק"ג, ס"א.

(3) גמרא כתובות, שם.

(4) שם בגמרא, ס"ח: ברמב"ם, שם, פ"ב: שו"ע, סמן ק"ג.

(5) הוא מאמר רב גידל אטר רב: „כמה אתה נותן לבנך כך וכך, כמה אתה נותן

לבתך כך וכך, עמדו וקדשו – הן הן הדברים הנקנים באמירה“ (כתובות, ק"ב).

רב היה אבי הכליה פוסק לבתו, אולם לפעמים היתה הכנה פוסקת על עצמה ולפסיקתה יש יותר כח (1).

עד כמה פסיקת גדוניה נשתרשה בעם כחובה גמורה יש לראות מן ההלכה של דיני גזרות בסוף זמן הבית, „שהפוסק מצות לחתנו ופשט לו את הרגל, תשב עד שתלבין ראשה; אדמון אומר יכולה היא שתאמר לו: או כנוס או פטור“ (2). לכשנשים לב לזה שבדיני ישראל יש לארוסין כח של נשואין כמעט, באופן שאין ארוסה יוצאת אלא בגט כאשת-איש, נוכל להבין כמה קשה היא הלכה זו ועדי כמה פסיקת גדוניה היתה הכרחית לכל אב.

אי אפשר לנו להבין את דעת החכמים, המעמדת על מדת הדין הקשה הזה, אלא כתולדה הכרחית מסבת תנאי החיים שבזמן הדלדול של החרבן: כשהיו ישראל שרוים בשלום על אדמתם ועמדו על הקרקע, אי אפשר היתה לה להשקפה כזו שתהי נרשת בעם. עם החי על אדמתו רגיל להביט על כניסת אשה כעל רכישת כח פועל בבית, הפא להעשיר את תפוסת הבית ולהעדיף את כלכלתו. ההשקפה השולטת אצל האכר היא, אדרבה, שהאיש חייב נדוניה לאשתו. ובאמת כך היה הדבר בהוג והולך אצל הקדמונים שבאמות, ומזה נשתלשל ובא מנהג ה„מהר“ אצל כל האמות ואצל היהודים כתמונות שונות (3). אולם בזמן שהחיים הכלכליים התחילו להדלדל על ידי המלחמות התכופות ופזור-הכחות, והעמידה על הקרקע נתרופפה בעקבות ההגירה מן הארץ והפריחה מחרב אויב, והמסחר ומשאומתן הלך ונתפשט ודחק את עבודת האדמה, — היה הבעל מוכרח לבקש לו חזק מן הממון שהיתה האשה מכנסת לו בנדונייתה, עד שהגיעו לידי מדת דין קשה כזו של דיני גזרות.

בתקופת האמוראים, כשהיו ישראל יושבים שוב בשלום על נהרות בבל ואגפיה, התחילו החכמים להרהר אחרי מדת דינם הקשה של דיני גזרות. לפי דעת אחת בברייתא, שהובאה בגמרא, לא נחלקו אדמון וחכמים על האב שפסק, שיכולה היא שתאמר: אבא פסק עלי, עכשו מה עלי לעשות? על מה נחלקו — על שפסקה היא על עצמה, ואף בזה אומר אדמון, שיכולה היא שתאמר לו: או כנוס או פטור. והלכה כאדמון (4). בירושלמי בקשו גם כן לצמצם את המחלקת הזאת על נשואין שניים, אבל בנשואין ראשונים לא אמרו (5). חכמי ספרד ובראשם הרמב"ם מסכימים לנוסחת

(1) כנראה מדברי אדמון, שאם אביר פסק עליה, יכולה היא שתאמר: אבא פסק עלי, עכשו מה עלי לעשות? — ומשמע, שאם היא בעצמה פסקה, הדין עם החתן. ביני רומא לא היתה התחיבות הנדוניה מוטלת ביחוד אלא על הבת גופה והיא מצדה יש לה זכות-החביעה על הנדוניה מאביה או מאמה לפעמים. (Windscheld, Lb. bes Pandektenrechts., III, § 493, 3).

(2) כתובות, פ"ג, מ"ה.

(3) עין להלן, פ"ג ופ"ד.

(4) ברייתא, שם, ק"ט.

(5) ירושלמי, שם, על המשנה.

המשנה בדברי אדמון בכל תקפה ולא לנוסחת הברייתא¹ וחכמי אשכנז חולקים וסוברים, שהלכה כאדמון על-פי נוסחת הברייתא וכופים אותו או לכנוס או לפטור, שלא יהא גורל הארוסות גרוע מגורל הנשואות שיש בידן לדרוש גט מבעליהן². אפשר, שאף כאן יש לבקש חלוקי הדינים בחלוקי הדעות. וביותר – בחלוק המצב שתפסה האשה בבית אצל האשכנזים ואצל הספרדים. כאן על-ידי התר רבוי נשים היה מצבה של האשה בימי הדינים גרוע יותר מאצל האשכנזים.

מנהג פזור-הנדוניה נתפשט יותר בימיהבינים, עד שעבר את הגבול של „עישור נכסין“ שהקציבו חכמי התלמוד. הגאונים התמרמרו מאד על זה; ובהיות שרצו להמעיט את פזור-הנדוניה, עמדו ובטלו את תקנת בנין דכרין³. כפי שראינו לעיל, היה עקר התקנה כדי שיקפוץ אדם ויתן לבתו כלבנו, מאחר שיהיה בטוח שהנדוניה תשאר בידי יורשיה של הבת; אולם מכיון שנתינת נדוניה במדה מרובה הלכה וגדלה, לא היה אס-יכן כל צורך בתקנה זו, ולפיכך עמדו ובטלוה. ובהיות שגם זה לא הועיל, הגיע הדבר לידיכך, עד שהטילו חרם על המכובזים את ממונם לנדוניה ונותנים לבנותיהם יותר מכפי שהם נותנים לבניהם⁴. מכאן יש לראות, עדיהיכן הגיעו הדברים וכמה קשה ואוי היה לו לאב שלא היתה ידו משגת לתת נדוניה לבתו⁵. וגם על-ידי-זה היו קכרחים להשיא את רגותיהם כשהן קטנות⁶.

(1) לשון הרמב"ם (פ"ג מה"א, ה"ז): „אבל אם פסקה היא על עצמה ולא הגיעה ידה, הרי זו יושבת עד שתמצא מה שפסקה או עד שתמות. ולמה לא תפטור עצמה במרדוה? וכו'.

(2) דעת הרא"ש מובאה בטור ובמפרשים.

(3) טור אה"ע, סמן ק"א, ומובאה דעה זו בשם י"א בשו"ע, שם, סעיף ט"ז.

(4) רב מתתיהו גאון היה אומר, שאין דגין כתובת בנין דכרין בזמן הזה, כיון שאין הטעם אלא שיקפוץ אדם ויתן לבתו כלבנו. ועכשיו נהגו ליתן יותר ויותר. וכן כתב בעל העיטור ז"ל תשובה לרב הנינא בר יהודה, ז"ל: היום כמה שנים בטלה כתובת בנין דכרין משיבתנו. ולמה בטלה? וכו'. ועוד דעיקר תקנתא כדי שיקפוץ ויתן לה, והיום הלואי שיתן לבנו כבתו, וכמה הוצרך הדבר לנדויה כל מי שירבה במתנת בתו (רא"ש, כתובות, פ"ד, סמן כ"ד).

(5) וז"ל הרמ"א, אה"ע, סמן ב, ס"א: „ומי שפסקו לו ממון הרבה לשדוכים וחזרו בהם לא יעגן לבתו משום זה ולא יתקוטט בעבור נכסי אשתו ומי שעושה כן אינו מצליח ואין זיווגו עולה יפה וכו'. וכנגד זה כתב הש"ל: „אמנם אתם הנהגין לרמות את ההתן בכל מה שיוכלו ולרמות אותו בענין נדונייתו וגם לכופו לילך לחופה אף שלא נתנו לו הנדוניה שהבטיחוהו, איני יודע מנין להם הדין הזה וכו' ולא נראה הגון בעיני“

(6) חוס', ריש האיש מקדש, ומובא ברמ"א אה"ע, ל"ו, סעיף ה: „יא דנהגין בזמן הזה לקדש בנותיהן הקטנות משום שאנו בגלות ואין לנו תמיד ספוק כדי צרכי נדוניה וכו'.